

Leonyid Gibianszkij

A SZOVJET–JUGOSZLÁV KAPCSOLATOK ÉS AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM

A szovjet–jugoszláv viszonyról a magyar forradalom kapcsán eddig is sokféleképpen szóltak. A publicisztika szintjén már az események alatt, és rögtön utána is fölötte nagy figyelmet kapott, a későbbiekben pedig, persze különböző okokból, a történészek érdeklődését is felkeltette. A forrásanyag azonban – akár a szovjetek, akár a jugoszlávok által publikussá tett adatokat vesszük – szegényes volt. Ami a kulisszák mögött történt, Moszkva és Belgrád az 1956-os magyar események kapcsán kialakított együttműködéséről hosszú időn át szinte semmit sem lehetett tudni. Sem a szovjet, sem a korábbi jugoszláv kommunista rezsimnek nem állt érdekében, hogy a titkokról fellebbentse a fátylat.

Amikor a hetvenes években a hatalmától már megfosztott Nyikita Hruscsov memoárját¹ a szovjet vezetést kijátszva sikerült Nyugatra juttatni s ott kiadni, Jugoszláviában pedig nem könnyen, de végül megjelenhetett az 1956-os magyar válság idején Moszkvában akkreditált jugoszláv követ, Veljko Micsunovics emlékirata,² csak ekkor kezdett oszlani a homály. Ezekkel került napvilágra néhány addig ismeretlen adat a szovjet–jugoszláv titkos kapcsolatokról, azokról a történésekről, amelyek annak idején befolyásolták a magyar forradalom sorsát és szovjet csapatok általi vérbe fojtását. Bár fontos, ám korántsem teljes értékű adatokhoz jutottunk. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az adatok a memoárok szerzőinek politikai-ideológiai behatároltsága és az eltelt idő miatt nem is lehetnek mindenben hitelesek. A kegyvesztett Hruscsov, akinek ekkor már lehetőség sem volt, hogy az eredeti dokumentumok közelébe férkőzzön, lényegében csak a memóriájára hagyatkozhatott, Micsunovics pedig, akinek ugyan megmaradtak régi naplóbejegyzései, az akkori belgrádi politika által megszabott keretek között maradt, és a hivatalos jugoszláv verzióhoz igazodott.

A magyar válsággal kapcsolatos szovjet–jugoszláv együttműködés korábban hozzáférhetetlen levéltári dokumentumairól csak az 1980-as évek végén, 1990-es évek elején, a szovjet és a kelet-európai rezsimek bukása után szerezhettünk egyáltalán tudomást. Magam is vizsgáltam a téma több aspektusát jobbra jugoszláv, illetve azt kiegészítendő orosz (volt szovjet) levéltári dokumentumok alapján³. Jelentős számban jelentek meg az utóbbi időben mind Oroszországban, mind

¹ *Khrushchev Remembers*. Toronto–London, 1961. Előadásomhoz az orosz nyelvű pontos változatot használtam, amelyet „Memuári Nyikiti Szergejevicsa Hruscsova” címmel a moszkvai *Voproszi Isztorii* című folyóirat publikált 1990–1995 között.

² Veljko Micsunovics: *Moskovske godine 1956–1958*. Zágráb, 1977. Előadásomban a 2. kiadást használtam (Belgrád, 1984).

³ Leonyid Gibianszkij: Magyarország 1956: Hruscsov és Tito titkos levelezése. *Köztársaság*, 1992. 25. sz. 74, 76–77, 80–81. p.; 26. sz. 74, 76–77, 80–81. p.; 27. sz. 29–32. p.; Leonid Gibianszkij: La trattative segrete sovietico–jugoslave e la repressione della rivoluzione ungherese del 1956. – *Storia Contemporanea* (Roma), 1994, n. I. 57–82. p. A problémát röviden érintettem még: Leonid Ja. Gibianski – Vitali Ju. Afiani – Aleksandr S. Stykalin: Zur sowjetischen Aussenpolitik im Herbst 1956. In Inge Kircheisen (szerk.):

Magyarországon olyan publikációk, amelyek fontos orosz, jugoszláv és magyar levéltári anyagot tartalmaznak⁴. Jelen előadásom az eddig publikált, illetve eddig nem ismert, általam feltárt, moszkvai és belgrádi levéltári anyagon alapul.⁵

*

A magyar kérdés a szovjet–jugoszláv kapcsolatokban már jóval az 1956-os válság előtt felbukant, akkortájt, amikor a Kremlbe tavasz végén–nyár elején megérkeztek az első nyugtalanító hírek Budapestről, s amikor Moszkva megtette első, ezzel kapcsolatos intézkedéseit. Amint az utóbbi években közzétett dokumentumokból tudjuk, ezeket a nyugtalaniságra okot adó híreket az akkori budapesti szovjet nagykövet, Jurij Andropov küldte 1956. április 29-i jelentésében. A nagykövet veszélyként jelezte, hogy erősödik a jobboldali nyomás a magyar pártvezetésre és személy szerint Rákosi-ra, azt elrendő, hogy Kádár Jánost válasszák be a Politikai Bizottságba. Andropov jelentésével az SZKP KB Elnöksége május 3-i ülésén foglalkozott, ahol Szuszlovra osztották ki a feladat megoldását.⁶ A nyugtalanító hírek azonban továbbra is érkeztek, amiért is a szovjet vezetés Szuszlovot június 7-én Magyarországra küldte a helyzet közelebbi megismerésére és a szükséges intézkedések megtételére.⁷ Ugyanebben az időben – június eleje óta – több magas beosztású jugoszláv vezető kíséretében Moszkvában tartózkodott Joszip Broz Tito. Itt Hruscsov – közvetlenül Szuszlov elindulása előtt – informálta a jugoszlávokat a budapesti látogatásról és arról, hogy a magyarországi helyzet bonyolódása aggodalmat keltett a Kremlben.⁸

A szocialista tábor országai között Magyarország volt az egyik ország, amelyiknek nem sikerült a jugoszlávokkal való kétoldali viszony normalizálása, annak ellenére sem, hogy az alaphangot ehhez a szovjet vezetők 1955. május végi–június eleji belgrádi látogatása már megadta. A sikertelenség fő oka Rákosi politikája volt. Rákosi – elsősorban a „Rajk-ügyet” felhasználva – egyik hangadó résztvevője volt Sztálin Tito-ellenes kampányának, és ebbéli vehemenciája a Sztálin halálát követő „olvadás” időszakában sem változott szinte semmit. A jugoszláv vezetés, személyesen maga Tito is számolt Rákosival, ugyanúgy, ahogy Enver Hodzsa albán diktátorral is, aki a legvérmesebb sztálinista figurája volt a kelet-európai térségnek, s aki egymagában személyesítette meg a szovjet blokkon kívül maradt Jugoszlávia kommunista rendszerével való szembenállást. Rákosi személyéhez a jugoszlávok hozzáállása teljesen negatív volt, olyannyira, hogy vele még a találkozást sem tartották szalonképesnek. Jellemző eset, amelynek megtörténtét maga Tito is megerősítette, hogy amikor a szovjet–jugoszláv kapcsolatok gyakorlatilag már normalizá-

Tauwetter ohne Frühling: Das Jahr 1956 im Spiegel blockinterner Wandlungen und internationaler Krisen. Berlin, 1995. 42–44. p.

⁴ Ezek legfontosabb publikációi többek között: Vengrija, aprél-oktyabr 1956 goda: Informacija Ju. V. Andropova, A. I. Mikojana i M. A. Szuszlova iz Budapesta. *Iztoricseskij Arhiv* (Moszkva), 1993. 4. sz. 103–142. p.; Vengrija, oktyabr–nojabr 1956 goda: Iz arhiva CK KPSzSz. *Iztoricseskij Arhiv*, 1993. 5. sz. 132–160. p.; Vengrija, nojabr 1956–avguszt 1957 g.: Iz arhiva CK KPSzSz. *Iztoricseskij Arhiv*, 1993. 6. sz. 133–144. p.; A „Jelcin-dosszié”. *Szovjet dokumentumok 1956-ról.* Budapest, 1956-os Intézet, 1993.; *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából.* Budapest, Móra, 1993.; *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez.* „Top Secret”. Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956. Az állami és pártkapcsolatok rendezése, az októberi felkelés, a Nagy Imre-csoport sorsa. Dokumentumok. Gyűjt., vál., szerk. és a bevezető tanulmányt írta Kiss József, Ripp Zoltán, Vida István. Budapest, MTA Jelenkorkutató Bizottsága, 1995.

⁵ Moszkvában az általam átnézett dokumentumok a volt SZKP KB levéltárában találhatóak, ma: Centr hranyenyija szovremennoj dokumentacii (a továbbiakban: CHSZD); Belgrádban a JK SZ KB volt levéltárában, amely ma a Jugoszláv Levéltár állományának egyik fondját képezi (Arhiv Jugoslavije, a továbbiakban: AJ): f. 507, továbbá a volt Jugoszlávia Szövetségi Külügyi Titkársága levéltárában (Arhiva Saveznog sekretarijata za inostrane poslove, Politicka arhiva, továbbiakban: ASSIP-PA). Néhány levéltári dokumentumról az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetében dolgozó kollégáim, Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin szíves közreműködésével jutottam xeroxmásolatokhoz. Ez utóbbi kollégáimnak a magyar nyelvű dokumentumok fordításában nyújtott segítségért ezúton mondok köszönetet.

⁶ Vengrija, aprél-oktyabr 1956 goda..., 106–108. p.

⁷ Szuszlov utazásáról lásd uo.: 108–110. p.

⁸ Veljko Micsunovics: l. m. 82. p

lódta, és Tito első moszkvai látogatására készült, nem az egyébként megszokott, Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti, vagyis Magyarországon át vezető vasútvonalat választotta, hanem a Románián keresztül vezetőt. Érkezése után Moszkvában, magas rangú szovjet tárgyalópartnerei előtt sem rejtette véka alá Rákosiról kialakult rossz véleményét.⁹

Tito álláspontja ellentétes volt a szovjet vezetőkével, ők ugyanis elképzelhetőnek tartották Rákosit a magyar kommunista rendszer csúcán, s inkább attól tartottak, amit eltávolítása okozhat, s ami a rendszer ellenségeit segítené. A Magyarországra megérkező Szuszlov ismertette az MDP KB tagjaival a szovjet álláspontot, ami lényegében azt tartalmazta, hogy Rákosi menesztése az adott helyzetben az amerikaiaknak nyújtott ajándék lenne.¹⁰ Egyébként maga Szuszlov általában korántsem tartotta olyan drámainak a helyzetet, mint Andropov, és Moszkvát informálva csak néhány taktikai lépésre tett javaslatot. Kezdeményezte, hogy vegyék be Kádárt a Politikai Bizottságba, ami vélhetően elég lesz az MDP vezetésén belüli elégedetlenség leszerelésére. Ez utóbbi egyébként, a szuszlovi értékelés szerint, jobbara a nem műszaki értelmiség és a pártmunkások egyes csoportjainál, illetve az utóbbi két évben rehabilitált, régebben magas posztokat betöltött kommunistáknál tapasztalható.¹¹

Micsunovics memoárja szerint Szuszlov budapesti útjáról e hruscsovi bejelentésen kívül több szó nem esett a júniusi tárgyalásokon. Maga Micsunovics egyáltalán nem bízott Szuszlovban, aki a Kominformban Sztálin utasításainak közvetlen végrehajtója volt, s emberi reputációjával sem lehet képes a magyarországi helyzet megregulálására. Csakhamar ilyen jellegű kétkedések fogalmazódtak meg a tárgyalások több jugoszláv résztvevőjében is, bár erről a követ memoárja nem szól. Moszkvában tehát – úgy tűnik – a jugoszlávok tartózkodtak attól, hogy Szuszlov missziójával kapcsolatban a szovjet vezetők előtt véleményt nyilvánítsanak.¹² A jugoszláv vezetésnek komoly érdeke fűződött a moszkvai tárgyalások fő célkitűzéseinek sikeréhez. Ez Jugoszlávia számára egyrészt lehetőséget teremtett volna a szovjetekkel való gazdasági együttműködésre, másrészt Belgrád partneri egyenrangúságának, Jugoszlávia független bel- és külpolitikájának Kreml általi legteljesebb elismerését is jelentette volna, beleértve Belgrádnak azt a jogát, hogy kapcsolatát a Moszkva vezette szocialista táborral és kommunista mozgalommal szovjet ideológiai és politikai ráhatások mellőzésével alakíthassa ki. Egy ilyen egyezmény segítette volna Jugoszlávia gazdasági fejlődését, erősítette volna a rezsim presztízsét az országon belül, mindemellett pedig megszilárdította volna nemzetközi helyzetét, s nemcsak a Szovjetunió és a szovjet blokk, hanem a Nyugat viszonylatában is. Bár a tárgyalások során a szovjet fél ezzel ellentétes álláspontot képviselve arra törekedett – hátha sikerül –, hogy a jugoszlávokat saját politikájához, ideológiai és politikai platformjához csatlakoztassa, ám az a pozíció, amit Jugoszlávia elfoglalt, s azok a körülmények, amelyeket az SZKP XX. kongresszusa teremtett meg, Tito és az általa vezetett delegáció számára a júniusi látogatás során lehetőséget adott egy sor valós eredmény elérésére.

Ilyen körülmények között a jugoszlávok számára az volt a cél, hogy a legnehezebb, s a számukra leginkább fontos problémákra összpontosítsanak. A tárgyalások kompromisszummal zárultak – s eredményükben ha nem is jelentősen, de mégis a jugoszláv fél javára billenve.¹³ Ami a magyar aspektust illeti, a dokumentumok szerint ennek kapcsán Tito végül is abbéli reményének adott hangot, hogy a kapcsolatok a jövőben javulni fognak, bár tárgyaló partnereinek a népi demokráciákkal való jugoszláv kapcsolatokat taglalva azt is kijelentette, hogy Magyarország

⁹ Tito erről a jugoszláviai magyar követtel július 21-én lezajlott megbeszélésén ejtett szót (*Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 101. p.), s megismételte 1956. november 11-i pulai beszédében is (*Borba*, 1956. november 16.).

¹⁰ Szuszlov helyzetértékelésére egy hónappal később a Budapesten tárgyaló Mikojan is utalt. CHSZD, f. 89. op. 2, d. 2, l. 9. (Megjelent: *Hiányzó lapok...*, 42. p.)

¹¹ Vengrija, aprél-oktyabr 1956 goda..., 108–110. p.

¹² Veljko Micsunovics: I. m. 82–83. p.

¹³ A megbeszélések legfontosabb eredményei tükröződnek az 1956. június 20-án aláírt és a következő napon kiadott szovjet–jugoszláv közös kormánynyilatkozatban és a JKSZ és az SZKP viszonyáról szóló deklarációban is. A tárgyalások eredményeit külön dokumentumban is rögzítették, amit az SZKP KB Elnöksége július 13-án hagyott jóvá, s amit titkos tájékoztató levél formájában megküldtek az SZKP funkcionáriusainak és jó néhány kommunista párt vezetőjének is. (A Rákosinak küldött levelet lásd: *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 77–84. p.)

Albániával és Bulgáriával együtt a szocialista tábor azon országai közé tartozik, amelyekkel a kapcsolatok ápolása nehézségekbe ütközik.¹⁴

A magyar kérdés a szovjet–jugoszláv viszonyban jó egy hónap múlva ismét előkerült, amikor a szovjet vezetés – Szuszlov nyugtató helyzetértékelésével szemben – a mind nyugtalanítóbb információkat felfogva már megértette, hogy budapesti gyámkodása kritikus helyzetbe jutott. Július 13-án az SZKP KB Elnöksége Anasztasz Mikojan személyében széles körű jogokkal felruházott új emisszáriust küldött Budapestre, azzal a megbízással, hogy sürgős intézkedésekkel biztosítsa a rezsim fennmaradását.¹⁵ Ugyanaznap este Hruscsov, Titónak továbbítandó, tájékoztató Micsunovicst. Megkérte a követet, informálja Titót arról, hogy a szovjet vezetés a magyar helyzetet igen zavarosnak ítéli, s annak további romlása esetén készen áll minden szükséges eszköz alkalmazására, illetve arról, hogy semmilyen körülmények között sem engedhető meg, hogy rés nyíljon a szocialista táborban, amire – Moszkva véleménye szerint – a Nyugat törekszik. Micsunovic szerint Hruscsov közölte, hogy Szuszlov látogatásának összegzéseként az SZKP KB Elnöksége határozott Rákosi energikus támogatásáról, és hogy a jelenlegi bonyolult körülmények között nem lát más alternatívát, csak a további támogatást. Hruscsov abban bízott, hogy Tito helyesen értékeli majd a szovjet álláspontot, s hogy Magyarország okán nem lesz nézeteltérés Moszkva és Belgrád között.¹⁶

A Titónak címzett információk lényege Micsunovic szerint mindenekelőtt az volt, hogy jelezze a Kreml elszántságát: ha a helyzet úgy alakul Magyarországon, a fegyveres erő alkalmazásától sem riad vissza; másodsor pedig, hogy tételes fenyegetésként a jugoszlávok tudomására hozza: nehogy eszükbe jusson kritizálni a szovjet lépéseket.¹⁷ A követ feltételezései helytállónak tűnnek, bár mindezt az általam átnézett levéltári források egyértelműen nem erősítik meg. De ha elfogadható Micsunovic következtetése a Hruscsov által elmondottak lényegéről és céljáról, marad a kérdés: valójában milyen formában képzelte el preventív lépésként az SZKP KB első titkára a szovjet fegyveres erő beavatkozását Magyarországon, illetve a félelem mennyire járult hozzá ahhoz, hogy nem is csak a későbbiekre nézve, hanem már az adott időpontban nyomást gyakoroljanak a jugoszláv vezetésre. Amint az a jelenleg ismert forrásokból megtudható: Mikojan olyan utasításokat vitt Budapestre, amelyek már a precedens értékű, poznani kormányellenes fellépésektől megrettent Kreml reakcióit tükrözték. Az utasítások az erősödő ellenzéki mozgalom aktív résztvevőivel szembeni hathatós megtorló intézkedések bevezetését, az MDP-ben és a tömegkommunikációban való rendcsinálást, az opportunisták elleni harc erősítését és ideológiai fronton a könyörtelen leszámolást szorgalmazták.¹⁸ A szovjet vezetés ezeket az intézkedéseket haladéktalanul foganatosítani akarta, és attól tartott, hogy emiatt jugoszláv részről éles és nyilvános kritika fogalmazódik meg. Valójában tehát elfogadható, hogy Hruscsov lépésének ez volt a fő oka. Ezt a feltételezést támasztja alá – ha hihetünk Micsunovicnak – az is, hogy Hruscsov közölte ama szovjet szándékot, hogy változatlanul Rákosit fogják támogatni. Ugyanakkor a Mikojan látogatásáról fennmaradt dokumentumokból olyan következtetések vonhatók le, miszerint ez utóbbi küldetése – az előbbiekével ellentétben – teljes körű felhatalmazással Rákosi feltétlen elmozdítására vonatkozott.¹⁹ Ebből arra lehet gondolni, hogy Hruscsov közlése Rákosi támogatásáról csak taktikai lépés volt, s az volt a célja, hogy a jugoszlávokat egy rosszabb variációra készítse fel, ugyanakkor Rákosinak az MDP-vezetésből való eltávolítása olyan pozitív fejlemény lesz számukra, ami nagymértékben gyengíti, esetleg le is szereli tiltakozó reakcióikat, amelyeket jugoszláv részről az ugyanekkor bevezetendő egyéb magyarországi rendcsináló intézkedések válhatnak ki. Nem kizárt az sem, hogy Hruscsov közlésének másik tétele, amely szükség esetén „minden lehetséges eszköz” – beleértve a fegyveres erőt is – bevetéséről szólt, az akkori körül-

¹⁴ *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 69. p.; AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 119/1-69 (st. sign. I-1/66), 1. 28. poledjina.

¹⁵ Mikojan utazásáról lásd Vengrija, aprél-oktyabr 1956 goda..., 110–128. p.

¹⁶ Veljko Micsunovic: I. m. 106–107. p.

¹⁷ Uo. 107–108. p.

¹⁸ Lásd pl. Vengrija, aprél-oktyabr 1956 goda..., 113, 116–117. p.

¹⁹ Mikojan az MDP vezetése előtt rögtön Budapestre érkezése után felvetette Rákosi menesztését. Uo. 113. p.

mények figyelembevételével, ugyanúgy, ahogy a Rákosi támogatása is, szintén taktikai megfontolásokon alapult.

Bármilyen is volt a célja Hruscsov július 13-i üzenetének, rá három napra jugoszláv ügyben megváltozott a Kreml irányvonala: már nem arra törekedett, hogy elébe menjen a magyarországi beavatkozás miatti lehetséges negatív jugoszláv reakcióknak, hanem inkább azzal próbálkozott, hogy őket a szovjet politika és a magyarországi rendcsinálás tényleges támogatásához nyerve meg.

Ezeket az új fejleményeket Mikojan útja eredményezte. Mikojan már budapesti tárgyalásai első napján, július 13-án a Központi Bizottságban, majd az MDP KB július 18-i plénumán javasolta Rákosi feláldozását, azért, hogy elejét vegyék az országban és az MDP-ben is egyre növekvő elégedetlenségnek, s ezzel együtt mentsék a rendszert.²⁰ Végig a megbeszéléseken, s már rögtön a Mikojan részvételével megtartott július 13-i Központi Bizottsági ülésen is jó néhány határozatot hoztak a rendszer megszilárdítására. A 13-i ülésen hangzott el Apró Antal és Ács Lajos PB-tagok részéről az a kijelentés, hogy a magyarországi ellenzéki mozgalom élvezi a jugoszláv tömegtájékoztató és a Budapesten akkreditált jugoszláv diplomaták és újságírók támogatását, illetve azt is közölték Mikojannal, hogy született egy határozat, miszerint levelet küldenek a JKSZ vezetésének, amelyben a normális kapcsolatok helyreállítására tesznek javaslatot, és kinyilvánítják azon óhajukat is, hogy a magyar vezetésnek a JKSZ-szel való kapcsolatok javításában az SZKP KB nyújtson támogatást.²¹ A cél nyilvánvaló: a fennálló renddel elégedetlenek, köztük nagy számban kommunisták, ugyanúgy, mint a szocialista tábor más országaiban, Magyarországon is úgy tekintettek Jugoszláviára, mint a sztálinizmus ellenpéldájára, s úgy gondolták, hogy a JKSZ-szel való normalizált viszony már önmagában is, a magyar kommunista rezsim és Belgrád enyhül s a továbbiakban javuló kapcsolata pedig még inkább elég lesz ahhoz, hogy meggyengüljön az ellenzéki mozgalom, növekedjen a rezsim tekintélye, szilárduljon az országon belüli helyzete. Mikojan elsősre nem lelkesedett Apró és Ács – érezhetően más PB-tagok által is támogatott – ötletétől. Fel is vetette: vajon mindez nem a várttal ellentétes eredményre vezet-e, lévén ezzel a magyar vezetés elismeri gyengeségét a jugoszlávok előtt, s hogy az ő segítségük nélkül képtelen előbbre jutni.²² Később azonban már maga is olyan következtetésre jutott, hogy nem ártana, ha a szovjetek szólnának Titónak, álljanak el a jugoszláv információeszközök a magyarországi „ellenséges elemek” támogatásától. Együttal, ezzel összefüggésben a szovjetek hozzák tudomására azt is a jugoszlávoknak, hogy a magyar Politikai Bizottságban határozat született Rákosi eltávolításáról, illetve egy a JKSZ KB-nek címzett, a kapcsolatok normalizálását szorgalmazó levél elküldéséről. Az ezzel kapcsolatos javaslatokat Mikojan július 16-án küldte el Budapestről Moszkvába.²³

Moszkvában minderről a következőket határozták: Hruscsov és Nyikolaj Bulganyin, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnöke beszél Micsunovicssal, s rajta keresztül informálja Titót, hogy Mikojan látogatása eredményeképpen az MDP KB határozatot fogadott el Rákosi menesztéséről, s együttal a követ révén felajánlja a jugoszlávoknak, hogy Mikojan Magyarországról egyenesen Belgrádba utazik, s ott találkozik Titóval. Micsunovics azonnal felfogta, miről van szó: hogy Mikojan Magyarországról egyenesen Jugoszláviába megy, közvetlenül azután, hogy megtörtént Rákosi eltávolítása, ez azt hivatott demonstrálni, hogy a magyar válság kezelésében körvonalazódik egy szovjet–jugoszláv politikai együttműködés.²⁴

Belgrád nyilvánvalóan felfogta, mire megy ki a játék, azaz hogy a jugoszlávokat a moszkvai forgatókönyv szereplőjévé tegyék, ám a jugoszlávok mindezek ellenére sem utasították el Mikojan látogatását. Nemcsak azért nem tették, mert Titónak végső fokon jól jött Rákosi eltávolítása, sőt még azzal is megbékéltek, hogy helyére az első titkári posztra egy olyan gyűlöletes figurát állítsanak, mint Gerő Ernő.²⁵ A nyomósabb indok ebben azonban az volt, hogy a jugoszláv-

²⁰ Lásd 15. jegyzet.

²¹ Vengrija, aprél-oktyabr 1956 goda..., 116. p.; CHSzD, f. 89, op. 2, d. 2, l. 26.

²² Uo.

²³ CHSzD, f. 89, op. 2, l. 26–29.

²⁴ Veljko Micsunovics: I. m. 109. p.

²⁵ Amikor Kurimszky követ július 21-én átadta Gerő levelét Titónak, a jugoszláv vezér pozitívan reagált a Magyarországon történetekre. *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 101–102. p. (A ma-

voknak érdeke fűződött Tito júniusi moszkvai útja számukra hasznos eredményeinek megőrzéséhez, illetve továbbfejlesztéséhez. A legfelsőbb szovjet régiókban rögtön a látogatást követően az elégedetlenség jelei kezdtek mutatkozni, merthogy a jugoszlávok továbbra is eltökéltek a szovjet blokktól való ideológiai és politikai függetlenségük megőrzésében, s tartottak attól, hogy a jugoszláv példa hatással lehet a blokk kelet-európai országaiban az ellenzéki hangulat erősödésére. Micsunovics feljegyezte a közös kapcsolatokat érintő eseményeket: a szovjetek igényeit, a vezető szovjet személyiségeknek a jugoszláv állásponttal összefüggő gyanakvásait; az SZKP KB július 13-i titkos levelének a követségre eljutott hírért, amelyben kritikával illették a jugoszláv politikai és ideológiai vonalat, illetve Bulganyinnak azt a Titóra nézve dezavualó kijelentését, amikor is annak Moszkvai látogatásakor ez utóbbit „leninyec”-nek nevezte el.²⁶ Jugoszlávia Külügyi Államtitkársága július 24-én egy összeállítást küldött át a JKSZ Központi Bizottságának, amelyben summázták a *Pravda* elmúlt számaiban megjelent állásfoglalásokat és az SZKP KB Elnöksége tagjainak, köztük Hruscsovnak ama kijelentéseit, amelyek feltűnően vitatták Belgrád ideológiai téziseit, mivel azok visszhangra találnak a szocialista táborban és a kommunista pártokban. Bár ezekben a publikus szovjet véleményekben a jugoszlávokat név szerint nem említik, a külügyi összeállítás készítői arra a következtetésre jutottak, hogy mivel a kritika szemmel láthatólag a jugoszlávokra irányul, s ráadásul ezt a nemzetközi közvélemény, benne a kelet-európai országok is így érzékelik, „megfelelő kommentárokkal” a jugoszláv sajtón keresztül feltétlen válaszolni kell.²⁷ A jugoszláv vezetés célja azonban egyáltalán nem a helyzet élezése, ellenkezőleg, mindenfajta bonyodalom kerülése volt, nehogy a júniusi tárgyalások eredményeit bármi is veszélyeztesse. Ezért egyezett bele Belgrád Mikojan látogatásába, bár Micsunovics szerint kelleltenül.²⁸

Tito augusztus elején a közös kapcsolatok légkörének javítására Micsunovics révén meghívást adott át Hruscsovnak, hogy látogasson el Jugoszláviába a jugoszláv vezér személyes vendégeként. Hruscsov egy szeptemberi időpontot fogadott el, de azzal a feltétellel, hogy rögtön ezt követően az ő vendégeként Tito a Krímben fog üdülni.²⁹ Tito beleegyezett. A formális cserevizit szeptember második felében–október elején zajlott le, és szovjet oldalról – egyebek mellett – arra is felhasználták, hogy tovább puhítsák a jugoszlávok magyar helyzettel kapcsolatos álláspontját. Moszkva információkkal rendelkezett egyrészt arról, hogy az MDP egyes csoportjaira befolyást gyakorol a jugoszláv példa, másrészt pedig arról, hogy a jugoszláv sajtó szkeptikus hangokat üt meg Rákosi menesztése kapcsán, ugyanis utóda, Gerő szinte semmivel sem jobb, s hogy arról cikkeznek, hogy Magyarországon semmi komoly változásra nincs kilátás. Részben erről szólt Andropov augusztus végi, az SZKP KB Elnökségének küldött beszámolója is. Ebben azt hangsúlyozta, hogy a Jugoszláviával való viszony a magyar vezetés számára az adott helyzetben komoly kérdéssé vált, s hogy főként a két párt kapcsolatát érintő viszony javítása érdekében szükség van a szovjet közreműködésre.³⁰ Ennek egyik mozzanata Tito és Gerő találkozájának megszervezése volt, amit a szovjet fél Tito Krím-beli szeptember végi–október eleji üdülésére időzített. A találkozó, amely – Micsunovics szerint – azért váratlanul érte a jugoszlávokat, a két fél megegyezett egy Gerő vezette magyar pártküldöttség október közepi jugoszláviai látogatásában.³¹

A szovjet erőfeszítések azonban igazából hiábavalóan bizonyultak. Az október 15–22. közötti látogatásnak gyakorlatilag már nem volt jelentősége: Magyarországon a fennálló rendszer és az ország szovjet gyámsága elleni mozgalom eszkalálódása október 23-án a felkelés kirobbanásához vezetett. A rendszer, a hatalmi apparátus, a pártstruktúra egyaránt viharos gyorsasággal omlott

gyarok erről a megbeszélésről informálták Andropovot, aki azt továbbította Moszkvába, de nem ahogy a kötetben tévesen jelzik: júliusban, hanem augusztus 10-én.) Gerő levelét lásd uo. 109–110. p.

²⁶ Veljko Micsunovics: I. m. 101–104, 106–109, 112–113. p.

²⁷ AJ, f. 507, CK SKJ, IX, I-I/49

²⁸ Veljko Micsunovics: I. m. 109–110. p.

²⁹ Uo. 117, 123. p.

³⁰ Az írásbeli jelentés idevonatkozó passzusait lásd *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 114–116. p. Andropov tényként konstatálja, hogy Mikojan belgrádi próbálkozása sikertelen volt, a jugoszláv tömegtájékoztatói eszközök Kreml által óhajtott irányváltása a magyar kommunista vezetés minősítéséről a látogatás óta sem következett be.

³¹ Veljko Micsunovics: I. m. 141. p.

össze, az ország elindult a többpártrendszer felé, amit azonban a szovjet csapatok november 4-i fellépése derékba tört.

Moszkvának és Belgrádnak a magyar forradalomhoz való hozzáállásában voltak eltérő és egyező jegyek. A mára ismertté vált dokumentumok³² nem hagynak kétséget afelől, hogy a szovjet vezetés a Magyarországon történeteket az események letelejétől fogva mélységesen ellenséges jelenségnek minősítette, amit bármi áron is, de likvidálni kell. Ha az október 23. és november 4. közötti időszakban a magyar helyzet megítélésében a szovjet vezetés, illetve egyes magas rangú képviselői némi ingadozást mutattak is, ha volt is hajlandóságuk rugalmas, kevésbé drasztikus megoldásokra, mindez csak taktikai manőverezés volt, amit Magyarország és a többi szocialista ország valóságos helyzete kívánt meg. A végcél természetesen csak egy lehetett: bármilyen szükségessé eszköz igénybevétele árán is, leverni a forradalmat (kremlit szóhasználat: ellenforradalmat), és akármilyen formában is, de visszaállítani egy Moszkvának megfelelő helyzetet. Meg kell jegyeznünk, hogy a szovjet vezetésben a meghatározó irányvonal már a kezdetektől a magyar ügyekbe való fegyveres beavatkozás volt.

A magyar forradalomhoz való jugoszláv hozzáállás ennél összetettebb volt. Belgrádnak egyáltalán nem állt érdekében a moszkoviták ultrakonzervatív hatalma és az elnyomó szovjet diktátum megőrzése. Éppen ellenkezőleg, abban volt érdekelt, hogy szomszédságában a szovjet kontroll gyengülésével egy viszonylag liberális rezsim jöjjön létre, s ennek nyomán egy olyan kedvező perspektíva, amely egy Jugoszláviához hasonló, szovjet blokkon kívüli, de legalábbis a Kremltől eléggé független kommunista állam megalakulásához vezethet. Ez Jugoszlávia geopolitikai helyzetében komoly változást jelenthetett volna, lett volna egy természetes szövetségese, erősödött volna az az image-e, amellyel a szovjet és szocialista táborbeli formációval szemben alternatívát kínált volna mások számára. Igen jellemző ezzel összefüggésben, hogy október 29-én, rögtön a rá következő napon, hogy az október 24. óta miniszterelnök Nagy Imre megtette bejelentését a felkelőkkel szembeni harc felfüggesztéséről, a mélyreható demokratikus reformok bevezetéséről, Magyarország szuverenitása megszilárdításának szándékáról, és hogy tárgyalási javaslatot tett a Szovjetuniónak csapatai kivonásáról, Tito, demonstrálandó támogatási készségét, levélben fordult az újjáalakult MDP Elnökséghez, s ebben többek között említést tett a szovjet csapatok kivonásáról és a szocialista országok között az egyenjogúságon alapuló kapcsolatok újrendezésének fontosságáról.³³ Október 31-én, amikor az SZKP KB Elnöksége már felhagyott a taktikai manőverezéssel, és Nagy Imre kormányának fegyveres erővel való megdöntéséről határozott³⁴, az erről még mit sem sejtő Belgrádból Dalibor Szoldatics budapesti jugoszláv követhoz olyan instrukciók érkeztek, hogy az új magyar pártvezetéssel és Nagy Imre kormányával aktivizálni kell a kapcsolatokat, s hogy a követ adja át Nagy Imrének: Jugoszlávia lehetőségeihez mérten támogatást fog nyújtani.³⁵ Ezen túlmenően, a fentebbi dokumentumokból az is kiviláglik, hogy a jugoszlávokat aggasztotta a Magyarországon kialakult „jobboldali veszély”, nyugtalanította őket, hogy a harcot, amely a sztálinistákkal és a rákosistákkal szemben a demokratikus változásokért vívnak, a reakciós elemek antiszocialista céljaikra használhatják fel, s hogy mindez a szocialista fejlődés feladásával járhat együtt. Bár jóllehet a jugoszláv elgondolások a szomszédságukban zajló változások lehetőségeit jóval tágabb keretekben képzelték el, mint a kremlit konzervatívok, a liberalizációt azonban ők is csak olyan mértékben tartották elfogadhatónak, amely még nem veszélyezteteti, legfeljebb finomítja a kommunista hatalmat. Tünet értékű, hogy Tito, miközben október 29-i levelében számba veszi Nagy Imre fontos bejelentéseit, nem említi Nagy azon ígéretét, amely egy koalíciós kormány megalakulását vetette fel. Az október 31-én Szoldatics egyenesen olyan megbízást kapott, hogy informálja a magyar vezetést ama jugoszláv véleményről, miszerint nem szabad további engedményeket adni a jobboldalnak. Nagy és Kádár november 1-jei, Szoldaticcsal folytatott megbeszélésén a Belgrádból kapott instrukciók alapján erőteljesen szorgalmazta a

³² Lásd 4. jegyzet.

³³ *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 141–142. p.

³⁴ *Vengrija, oktyábr–nojabr 1956 goda...*, 146. p.

³⁵ *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 144. p.

szétesett MDP helyett egy új párt létrehozását, a kommunista hatalom térvesztésének megállítását, az ellenőrzés alól kicsúszott események újbóli kontrollálásának szükségességét.³⁶

A szovjet vezetésnek a jugoszláv állásponhoz való viszonyát a kettősség jellemezte. Az SZKP KB Elnöksége az október 31-i határozattal kapcsolatban, ami a magyarországi második fegyveres beavatkozást (az első az október 24-i volt), illetve Nagy Imre kormányának lecserélését és helyébe új, Moszkvára hallgató kormány megalakítását véglegesítette, azt is szükségesnek tartotta, hogy a tervbe vett hadműveletekről egyidejűleg értekezzenek Titóval és a Moszkva ellenére, tömegtámogatással a hatalomba ismét visszakerült Gomulka nevével fémjelzett, új lengyel vezetéssel is.³⁷ A cél világos: féltek attól, hogy Tito és Gomulka, a tervezett katonai akcióval kapcsolatban egyet nem értésének ad majd hangot, s ezért meg kell próbálni, hogy velük a közvetlen megbeszéléseken valamilyen támogató megállapodásra jussanak, ehhez pedig érvként azt használják fel, hogy Magyarországon tetőpontján van az ellenforradalom, ami a szocialista rendszer teljes likvidálásával és a Nyugat befolyásának helyreállításával fenyeget. Amint Hruscsov emlékirataiból kiderül, a magyar helyzet értékelésének szovjet verziójához ez volt az a legfontosabb érv, amire aztán a Hruscsov, Molotov és Malenkov alkotta szovjet küldöttség a Gomulkával és Cyrankiewicz miniszterelnökkel november 1-jén Bresztben létrejött tárgyalásokon támaszkodott is. Gomulkát végül is sikerült meggyőzni a szovjet elképzelésekről.³⁸ Annál nagyobb volt viszont Hruscsov és Malenkov aggodalma a Titóval való találkozást illetően. Hruscsov szerint tartottak attól, hogy ez jóval komplikáltabb lesz, mint a lengyelekkel volt.³⁹ Azonban minden a várakozásokkal ellentétben történt.

A Brioniban november 2-ről 3-ra virradó éjszakán létrejött titkos találkozóról, amelyen Hruscsov és Malenkov, illetve Tito és helyettesei, Edvard Kardelj és Alekszandr Rankovics vett részt, s jelen volt Micsunovics követ is, a legutóbbi időkhöz csak Hruscsov és Micsunovics emlékirataiból voltak ismereteink. Utóbbi azt írja, hogy a találkozón semmiféle írásos anyag nem készült, a tárgyalások után azonban emlékezetből rögzítette a megbeszélések lényegét.⁴⁰ A JKSZ KB volt archívumának egyik dokumentumában magam is találtam utalást az irat létezéséről,⁴¹ azt látnom azonban nem sikerült. Bizonyára ezen alapul Micsunovics memoárjának a brioni találkozóról szóló leírása. Más levéltári anyagból azonban az is kiderül, hogy a találkozón elhangzottakból korántsem minden került be a memoárba.

Hruscsovtól és Micsunovicstól is ismerjük a találkozó legfontosabb eredményeit: amikor a magas rangú szovjet vizitálók bejelentették a Kreml döntését, hogy Magyarországon a fegyveres erőket ismételtelen bevetik azért, hogy Nagy kormányát lecseréljék, és „megvédelmezzék a szocializmust”, Tito, „Hruscsov és Malenkov legnagyobb csodálkozására” azonnal és ellenvetés nélkül helyeselte a tervet, annál is inkább, mert a magyar események az ő értékelése szerint is átlépték az ellenforradalmi küszöböt.⁴² Igaz, később, amikor a világban a forradalom szovjet vérbe fojtása széles körű tiltakozást és elítélő véleményeket váltott ki, a szovjet–jugoszláv viszony pedig a Nagy Imre-kérdés kapcsán bonyolultabbá vált, a jugoszláv vezetés egy Moszkvának küldött átiratban azt erősítette meg, hogy a brioni találkozón a szovjet tervekhez „tartózkodóan” viszonyult, fenntartásokkal, és csak mint a „kisebbik rossz” variációt fogadta el, annál is inkább, mert Hruscsov és Malenkov kijelentették, hogy a kapitalizmus restaurációjával fenyegető helyzet más megoldására, mint az elkerülhetetlen fegyveres akció, egyáltalán nincs lehetőség. Ebből az átiratból az is kiderül, hogy a jugoszláv fenntartások egyáltalán nem magát a fegyveres beavatkozást vitatták, mindössze csak amiatti aggályaiknak adtak hangot, hogy a „szocializmus ügyéért” hozott áldozatok, amelyekkel a szovjet csapatok rendcsináló tevékenysége során nyilvánvalóan számolni kell, a lehető legkisebbek legyenek. Lényegében tehát arról volt szó, s ezt a Tito-féle át-

³⁶ Uo. 145–147. p.

³⁷ Vengrija, oktyabr–nojabr 1956 goda..., 146. p.

³⁸ Mемуари Никити Хрущевца Хрущова. *Voproszi isztorii*, 1994. 5. sz. (a továbbiakban: Mемуари Хрущова) 75–76. p.

³⁹ Uo. 77. p.

⁴⁰ Veljko Micsunovics: I. m. 157, 164. p.

⁴¹ AJ, f. 507, CK SKJ, IX, I-I/63, s. 4.

⁴² Mемуари Хрущова, 77. p.; Veljko Micsunovics: I. m. 158–159. p.

iratból is konstatálni lehetett, hogy a szovjet vezetés a helyzet normalizálását nem egyszerűen csak a katonai erő alkalmazásával akarta megoldani, hanem ezzel egyidejűleg Kádár János vezetésével egy olyan új kormányt is kreálni akart, amelyet a Rákosi-rendszer alatt nem kompromittálódott, a szocializmus további építését vállaló személyiségek alkotnak.⁴³ Ez annál is inkább megfelelt Moszkva elképzeléseinek, mert Hruscsov és Malenkov alig korábbi felvetései gyakorlatilag már a megvalósítás stádiumában voltak.⁴⁴

Hruscsov és Micsunovics memoárjaiból és a Belgrád és Moszkva közötti soron következő titkos levelekből egyaránt kiviláglik, hogy a találkozó szovjet és jugoszláv résztvevői nem mindenben egyeztek a leendő kormány irányvonalát és egyes leendő tagjait illetően. Ami az irányvonalat illeti, ennek kapcsán a jugoszlávok aláhúzták, hogy a kormány feltétlen el kell ítélje a Rákosi–Gerő-rezsimit; olyan programot kell képviseljen, amely szakít a sztálini örökséggel; a szocializmus megreformálását tűzze zászlajára, és támaszkodjon a megalakult munkástanácsokra.⁴⁵ Bár a szovjet fél elképzelése a jugoszlávokénál lényegesen szűkebben értelmezte a „reform” fogalmát, a dokumentumokat elemezve kiderül, nem emeltek kifogást még a munkástanácsok tekintetében sem. Arról sem tettek említést a szovjetek, s ez igazán szembetűnő, hogy az intervencióval létrejött kormány irányvonala döntő mértékben a Moszkvában megszabottakhoz alkalmazkodjék. Mindezeket figyelembe véve, a jugoszlávok kívánságai, melyeket az intervenció támogatásához szabtak feltételül, lényegében értelmüket veszítették. Ami az új kormánytagok kérdését illeti, Hruscsov megemlítette Münnich Ferenc miniszterelnöki jelöltségét, míg a jugoszlávok inkább Kádárt látták volna szívesen. Ezzel együtt a jugoszlávok megjelölték azokat a Nagy Imréhez közel álló személyeket is, akiket szívesen látnának az új kormányban. Ennek kapcsán Micsunovics Losonczy Gézát és Maléter Pált említi. Hruscsov emlékirataiban ugyancsak említi a jugoszlávok két kormánytagjelöltjét, ám név nélkül, hozzátéve, hogy személyük neki nem volt elfogadható.⁴⁶

A soron következő titkos szovjet–jugoszláv levelekből az is ismert, hogy a jugoszlávok a brioni találkozón megadták egyetértésüket a tervezett szovjet katonai intervencióhoz, itt született meg az a megállapodás, hogy a jugoszláv fél támogatja a szovjet csapatok beavatkozását és Nagy Imre kormányának a forradalmi munkás-paraszt kormánnyal való felváltását. A legutóbbi időkig erről lényegében nem voltak ismereteink. A Hruscsov-memoárban sincs erről szó, és Micsunovics is csak homályos célzást tesz rá, azzal, hogy a találkozón jugoszláv felvetésre megpróbálták megvitatni, „lehet-e csinálni valamit Naggyal”. Micsunovics nem írja le világosan, miről is volt szó, csupán azt említi, hogy lehetőségként szóba került „az áldozatok és a felesleges vérontás elkerülésére a Naggyal való kapcsolatfelvétel”, s hogy e tekintetben a szovjetek is kifejezték érdekeltségüket.⁴⁷ A levélváltásból kiderül, az egyezségben szó volt arról is, hogy a jugoszlávok, mivel kapcsolatban állnak Nagy környezetével, még a szovjet akció megkezdése előtt beszélnek vele és kormányának hozzá legközelebb álló tagjaival, azért, hogy rávegyék őket a visszavonulásra.⁴⁸ Erre a körülményre jómagam is felhívtam már a figyelmet a negyvenedik évfordulóra megjelent írásomban,⁴⁹ rámutatva, hogy Nagy lemondása a miniszterelnöki posztról egyet jelentett volna kormánya távozásával is. Ez esetben kialakult volna egy olyan politikai-jogi vákuum, amelyben a szovjetek bábáskodásával létrejött új, önjelölt kormány nem a régi megbuktatójaként tűnt volna fel, sőt így formálisan maga a szovjet intervenció sem irányult volna egy törvényes hatalom ellen. Ezzel magyarázható a szovjetek különös érdeklődése Nagy eltávolításának jugoszláv kombinációja iránt. Micsunovics memoárja és a szovjet–jugoszláv levélváltás adatai e tekintetben egymásnak ellentmondanak. Micsunovics szerint a jugoszlávok, a levél szerint a

⁴³ AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 119/1–78, 1. 2.; 119/1–95, 1. 7–8, 61; CHSZD f. 89, per. 45, dok. 84, sz. 18.

⁴⁴ Memuári Hruscsova, 77. p.; Veljko Micsunovics: I. m. 159. p.

⁴⁵ CHSZD, f. 89, per. 45, dok. 84, sz. 18; AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 119/1–95, 1. 61; Veljko Micsunovics: I. m. 159–160. p.

⁴⁶ Memuári Hruscsova, 77–78. p.; Veljko Micsunovics: I. m. 159–161. p.; AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 119/1–78, 1. 3.

⁴⁷ Veljko Micsunovics: I. m. 160–161. p.

⁴⁸ AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 119/1–77, 1. 1.; 119/1–78, 2–3; 119/1–92 (st. sign. I-I/64), I. 3; CHSZD, f. 89, per. 45, dok. 83, sz. 4.

⁴⁹ Leonyid Gibianszkij: Magyarország, 1956..., 81. p.

szovjetek kezdeményezték a kérdés megtárgyalását.⁵⁰ Persze az is lehet, hogy összefolyt a kettő. Bármilyen is az igazság, a jugoszlávok megbízatása, ha realizálódik, gyakorlatilag a szovjet intervenció és a magyar forradalom fegyveres leverésének elleplezéséhez való hozzájárulás lett volna.

A jugoszlávok végül is nem teljesítették megbízatásukat. Az eddig megismert dokumentumok ennek okára nem adnak világos választ. Tito soron következő levelében a szovjet vezetőknek azt igyekezett elmagyarázni, hogy a jugoszlávok a megbeszélések értelmében haladéktalanul hozzákezdtek ígéretük realizálásához, és november 3-án délutánján megfelelő erővel kezdtek tevékenykedni, reális eredményt azonban nem sikerült elérniük. November 4-én Kardelj arról informálta Firjubin belgrádi szovjet követet, hogy november 4-én éjszaka, a Hruscsovvval való megállapodás értelmében, felvették a kapcsolatot Nagy Imrével. De sem Tito, sem Kardelj nem ad felvilágosítást, mi volt tételen a kapcsolatfelvétel lényege. Tito levelében csak arra a megbeszélésre utal, amely november 2-án a jugoszláv követ és a Nagy Imréhez közel álló Szántó Zoltán között zajlott, s amelyen ez utóbbi azzal a kéréssel állt elő, hogy ő, illetve néhány kommunista kormánytag és a szétvert MDP utódpártjának egyes vezetői abban az esetben, ha kommunistaellenes pogrom veszélye állna fenn, a követségen rejtőzhessenek el.⁵¹ A dokumentumokból kiderül, hogy Szoldatics követ a Szántó-féle kérés kapcsán érintkezésbe lépett Belgráddal, ahonnan november 3-án azt a választ kapta, hogy a menedék, amiről Szántó beszélt, rendelkezésükre állhat.⁵² Ám ebben sincs semmiféle említés Nagyról, s még kevésbé eltávolításáról. Konkrétumok a későbbiekben sem fordultak elő Moszkva és Tito levelezésében.

Bárhogy is történt, amikor november 4-én virradatkor a szovjet csapatok megkezdték hadműveleteiket, Nagy Imre nemhogy hatalmon kívül lett volna, de egyenesen ő volt az, aki a rádióban nyilatkozatot olvasott fel, s ebben mint jogellenes lépést ítélte el a szovjet intervenciót, ezt követően pedig elvbarátainak egy csoportjával, közöttük Szántó Zoltánnal, a jugoszláv követségre menekült. Maguk az események olyan fordulatot vettek, amelyek teljesen ellentmondtak a brioni megállapodásnak. Belgrád, amelyet Szoldatics mindenről tájékoztatott, kényes helyzetbe került.⁵³

Hogy kikeveredjék ebből az egyáltalán nem óhajtott helyzetéből, a jugoszláv vezetés november 4-én tájékoztatta a történetekről a szovjet felet, biztosítva őket arról, hogy a jugoszlávok megpróbálnak hatni Nagyra, hogy vonja vissza utolsó kijelentéseit, s jelentse be a Kádár-kormány támogatását.⁵⁴ Ezzel egy időben Szoldatics utasítást kapott, igyekezzék erre rábeszélni Nagyt, illetve ne engedje, hogy akár ő, akár valaki más a csoportból bármit is tegyen, s a követségről bármilyen külső kapcsolatot létesítsen.⁵⁵ A szovjetek azonban, még november 4-én válaszoltak Belgrádnak, hogy tekintettel a megváltozott helyzetre, azaz hogy Nagy kormányát fegyveres úton távolították el, illetve már bejelentették a Kádár-kormány megalakulását, Nagy Imre állásfoglalását már nem tartják szükségesnek, s azt ajánlják, hogy őt és csoportját adják ki a szovjet csapatoknak, amelyek majd átadják őket a Kádár-kormánynak.⁵⁶ Moszkva, amely minél hamarabb meg akarta oldani Nagy és társai kiadatását, november 5-én Hruscsov és Malenkov aláírásával, táviratot küldött Tito, Rankovics és Kardelj címére, amelyben szóba hozták a magyarországi „ellenforradalom” sikeres leverését, hangsúlyozva, hogy az akciót úgy hajtották végre, ahogy arról a brioni találkozóon meg egyeztek, s a történetek az SZKP KB Elnökségét a legnagyobb meglepéssel töltik el.⁵⁷

Moszkva követelése Belgrádot megoldhatatlan dilemma elé állította: egyfelől a jugoszláv vezetés egyáltalán nem óhajtott vitába szállni Moszkvával, ugyanakkor azonban a maga számára sem szeretett volna olyan komoly vészhelyzetet, amelyet Nagy és elvbarátai – akár a szovjet csapatoknak, akár a Kádár-kormánynak történő – kiadatása okozott volna, s amely mind saját népe, mind a külvilág előtt diszkreditálta volna. November 5-én érkezett a válasz Hruscsov címére Tito,

⁵⁰ Lásd 48., 49. jegyzet.

⁵¹ AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 119/1–78, 1. 3; 119/1–95, 1. 14, 64–65; CHSZD, f. 89, per. 45, dok. 84, sz. 21; Vengrija, oktyabr–nojabr 1956 goda..., 149. p.

⁵² *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 159. p.

⁵³ Uo. 160. p.

⁵⁴ Vengrija, oktyabr–nojabr 1956 goda..., 119. p.

⁵⁵ *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 160–161. p.

⁵⁶ Vengrija, oktyabr–nojabr 1956 goda..., 149–150. p.

⁵⁷ AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 119/1–76.

Kardelj és Rankovics aláírásával, s benne a javaslat Nagy és társai Jugoszláviába szállításáról.⁵⁸ November 7-én a Titónak és Kardeljnek küldött viszontválaszban Hruscsov a szovjet vezetés nevében kategorikusan visszautasította ezt a felvetést. A brioni egyezsége hivatkozott, és előre-
vetítette, hogy a jugoszláv álláspontot, ti. Nagy Jugoszláviába szállítását Moszkva úgy fogja értelmezni, hogy Belgrád titkos szolidaritást vállal Nagy politikájával, s hogy mindez helyrehozhatatlan károkat okozhat a szovjet–jugoszláv kapcsolatokban.⁵⁹ Ez már több volt leplezetlen fenyegetésnél is.

A jugoszlávok a fenyegetésből azonban már ennek előtte, a november 5-i incidens alkalmával is izelítőt kaphattak, amikor egy szovjet tank belőtt a budapesti jugoszláv követségre, s a követség egyik munkatársának, Milenko Milovanovnak a halálát okozta. A jugoszláv kormány az eset kapcsán azonnal határozott tiltakozást nyújtott át mind a belgrádi, mind a budapesti szovjet követnek. Kocsa Popovics jugoszláv külügyi államtitkár pedig Firjubinnak tette fel azt a kérdést: hová vezet a szovjet fél ilyen irányú tevékenysége?⁶⁰ A kérdés ilyen felvetése akár célzásnak is felfogható, hogy a szovjetek szándékosan követték el provokációt. Hogy ez a gyanú a jugoszlávoknál valóban felmerült, megerősítik Firjubin szavai is, amiket november 7-én, Kocsa Popovics helyettesének, Dobrivoje Vidicsnek mondott. Vidics jelentése szerint a szovjet követ egy négy-szemközti beszélgetés során azt mondta, hogy Milovanov halála miatt szégyenli magát, nem mer a jugoszlávok szemébe nézni, s hogy levelet küld Moszkvába, amelyben minden kérdőzés nélkül megírja a saját véleményét, de a dolgokban nem ő dönt. Micsunovics is megemlékezik az esetről.⁶¹ A követ Sepilov szovjet külügyminiszternél Milovanov halála miatt közvetlenül csak november 7-én tudott tiltakozni. Maga a találkozó lehangoló volt – Sepilov demonstratívan semmi-be vette a jugoszlávok tiltakozását.⁶² Szovjet iratok is megerősítik, hogy feszült volt a találkozó légköre, de korántsem olyan mértékben, mint azt Micsunovics memoárjában leírja.⁶³ A követnek hasonló volt a benyomása az ugyanazonnap, Hruscsovval létrejött találkozásáról is, amelyen utóbbi emelt hangon ismételte el a követnek azt, amit korábban a Titónak, Rankovicsnak és Kardeljnek küldött levélben már megüzent.⁶⁴

Ami a továbbiakban ezzel kapcsolatos: a Kreml aggódott Kádár határozatlansága miatt, aki november 8-án Andropovnak azzal állt elő, hogy kerülendő a jugoszlávokkal a kapcsolatok élezését engedjék Nagyt és társait Jugoszláviába, s ennek előfeltételül Nagy adjon írásos dokumentumot arról, hogy lemond megbuktatott kormánya miniszterelnöki posztjáról, s hogy kötelezettséget vállal: sem ő, sem köre nem folytat ellenséges tevékenységet Kádár kormánya ellen. Moszkvából olyan válasz érkezett – amit az SZKP KB nevében Andropov adott át Kádárnak –, hogy Nagy és csoportja semmi esetre sem engedhető ki Jugoszláviába, a jugoszlávok pedig majd előbb-utóbb úgyis kénytelenek lesznek beleegyezni kiadatásukba. Ami pedig Kádár félelmeit illeti a Belgráddal való viszony éleződése miatt, ezzel kapcsolatban az SZKP KB Elnöksége ismételten megerősítette azon állásfoglalását, amelyet november 7-én Hruscsov Titóval, Kardeljjel és Rankovicsal megismertetett.⁶⁵

Ez volt az a helyzet, amelyben a jugoszláv vezetés számára nem maradt más, mint a szküllák és kharübdiszek közötti hányódás, vagyis nem adják ki Nagyt, s ezáltal a Szovjetunióval való konfrontálódást kockáztatják, vagy kiadják, ezáltal pedig lelepleződnek, mint a szovjet intervenció támogatói. Tito november 8-án újabb levelet küldött Hruscsovnak a JKSZ KB nevében, amelyben azt próbálta megértetni a Kremllel, hogy Jugoszlávia egyszerűen nincs abban a helyzetben, hogy megengedje magának Nagy és társai kiadatását akár a szovjet, akár a magyar ha-

⁵⁸ Erről a táviratról lásd AJ, SKJ, IX, 119/i–77, 1. 1.; Veljko Micsunovics: I. m. 171–174. p.

⁵⁹ AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 119/ 1–77, 1. 1–4.

⁶⁰ ASSIP-PA, 1956 god., F-II, dosije 11, Str. Pov. 343.

⁶¹ Uo. Str. Pov. 274.

⁶² Veljko Micsunovics: I. m. 174–175. p.

⁶³ A Sepilov által készített szovjet feljegyzés az Orosz Föderáció Elnöki Levéltárában található (Arhiv prezidenta Rosszijszkoj Federacii f. 3, op. 64, d. 486, l. 1–3). Megjelent: *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 178–179. p.

⁶⁴ Veljko Micsunovics: I. m. 172–173, 175. p.

⁶⁵ Vengrija, oktyabr–nojabr 1956 goda..., 151–153. p.

talmi szerveknek a diszkreditálás veszélye nélkül. Ebben Tito lényegében azt igyekezett megvilágítani, hogy a jugoszlávoknak miért nem sikerült Nagyot rábeszélni a hatalom feladására, s hogy miért éppen a jugoszláv követség a tartózkodási helyük. A levélben erős hangsúlyt kapott, hogy Jugoszlávia támogatja Kádár kormányát, s hogy a jugoszlávok készek keresni egy közös, kompromisszumos megoldást, akár abban a formában is, hogy Nagy és a budapesti jugoszláv követségen tartózkodók amnesztiában részesüljenek.⁶⁶ Annak reményében, hogy Moszkva álláspontja engedékenyebbé válik, és a Kádár-kormánytól is megkapják a beleegyezést, Belgrád november 9-én utasítást küldött Szoldaticsnak, kísérelje meg rávenni Nagyot, bár ha csak formális nyilatkozattal is, de mondjon le bukott kormányának miniszterelnöki posztjáról.⁶⁷ Nagy azonban ezt visszautasította.⁶⁸

A november 8-i Tito-levélre a szovjet vezetés november 10-én válaszolt, azt javasolva, hogy a kormánytagok közül Nagyot és Losonczyt vigyék Romániába. A többiek abban az esetben, ha kifejezik lojalitásukat a Kádár-kormány iránt, visszanyerhetik szabadságukat, és Magyarországon maradhatnak.⁶⁹ Nagy Romániába szállítása lényegében egyenlő volt kiadatásával, formálisan azonban kompromisszum, amit Tito is kért. A javaslatot, amiről Belgrádban a szovjet követ révén már tudtak, Hruscsov csak november 11-én mondta el Micsunovicsnak. Ő rögtön pozitívan reagált a tervre, és Titónak, Kardeljnek és Popovicsnak küldött táviratában, ami november 12-én érkezett meg Belgrádba, azt ajánlotta, fogadják el, s hassanak oda Nagyra, hogy ő is egyezzen bele ebbe a megoldásba. Micsunovics véleménye szerint Hruscsov türelmetlenül várta a választ.⁷⁰ A javaslattal azonban – Micsunovics tanácsával ellentétben – a jugoszláv vezetés nem értett egyet, ráadásul, Szoldatics követ még november 11-én, amikor rájött, hogy Nagyot Romániába szállíthatják, kijelentette Kádárnak, hogy ez rontana Belgrád presztízsén, s hogy Románia célországként nem alkalmas hely.⁷¹ A jugoszlávok rájöttek: „kilóg a lóláb”, s teljes mértékben felfogták azt a számukra diszkreditáló helyzetet, amit a Nagy Imre-kérdés ilyen megoldása okozott volna, hiszen a szovjet kontroll alatt álló Románia – mint variáns – lényegében ugyanazt jelentette volna, mintha Nagyot a szovjet csapatoknak vagy a Kádár-kormánynak adják ki. Ráadásul semmi esély sem volt arra, hogy Nagy ebbe beleegyezne.⁷² Belgrád a maga részéről két variánssal állt elő: a Kádár-kormány vagy adja szavát, hogy garantálja a jugoszláv követséget elhagyó Nagy és társai szabadságát, vagy ha nem, engedje szabad kiutazásukat Jugoszláviába.⁷³

Belgrád is, Moszkva is, csakúgy mint a kontroll alatt álló Kádár igyekezett kivetítő megoldást találni, ám mindegyik saját érdekei szerint. A jugoszlávok olyan megoldásra törekedtek, ami nem bonyolítja a Szovjetunióval való kapcsolatokat, a szovjeteknél ezzel szemben már a kezdet kezdetén olyan tendencia volt megfigyelhető, hogy ők a jugoszláv vezetés kifárasztására törekednek. Nagy Imre azonban nem hátrált, kormánya formálisan tovább élt, s ez egyre fokozta az amúgy is súlyos bel- és külpolitikai helyzetben lévő Kádár-kormány nehézségeit. Ez komoly problémaként jelent meg az MSZMP november 11–16. közötti kádárista ideiglenes központi bizottsági ülésén is, ahol az egyik legfontosabb feladatként a „két kormány”-helyzet felszámolását határozták el.⁷⁴ Diplomáciai manőverek következtek. Ennek során Kádár november 16-án előbb azt hozta Szoldatics tudomására, hogy Nagy és csoportja minden következmény nélkül kijöhet a jugoszláv követségről, s ha úgy döntenek, elhagyhatják Magyarországot, a következő napon azonban,

⁶⁶ AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 119/1–78, 1. 1–7.

⁶⁷ *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 190. p.

⁶⁸ Uo. 191. p.

⁶⁹ A szovjet válaszról uo. 194, 210. p.; CHSZD, f. 89, op. 2, d. 3, l. 4–5; Veljko Micsunovics: I. m. 178. p.; AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 1-1/57, 1. 3.

⁷⁰ AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 1-1/57, 1. 3. Veljko Micsunovics: I. m. 178. p.

⁷¹ CHSZD, f. 89, op. 2, d. 3, l. 4–5. Megjelen: *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 210–211. p.

⁷² Nagy igen határozott volt a tekintetben, hogy a Kádár-kormánnyal és a szovjetekkel nem hajlandó a kompromisszumos megoldásra. Amikor Romániába szállítása után mintegy tíz nappal a románok képviselőiben Walter Roman felkereste, ugyancsak kategorikusan visszautasította ezt a lehetőséget (*Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 195, 285–286. p.).

⁷³ Uo. 233–234. p.; CHSZD, f. 89, op. 2, d. 3, l. 4–5.

⁷⁴ *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 196–203, 230–232. p.

szovjet instrukció alapján a kiengedés előzetes feltételül már azt szabta meg, hogy Nagy és Losonczy jelentse ki, lemond kormánytagságáról, továbbá valamennyi ott tartózkodóval együtt kötelezzék magukat Kádár kormányának támogatására. A jugoszlávok ugyanakkor elérték, bár azt nem követelték, hogy a Kádár-kormány a jugoszláv kormánynak írásban garantálja, hogy Nagy és társai szabadon, minden retorzió nélkül otthonukban élhetnek.⁷⁵

Ez a vita tehát lényegében Belgrád és a Kádár-kormány között zajlott, és egészen november 21-ig tartott.⁷⁶ Az ugyan bizonyos, hogy a szovjetek a kulisszák mögött Kádár minden lépését felügyelték, ám úgy látszott, nem foglalkoznak Nagy sorsával. Ami pedig a közvetlen szovjet–jugoszláv viszonyt illeti, itt ezekben a napokban a magyar krízist kiváltó okok, illetve a Szovjetunió és Jugoszlávia Magyarországgal kapcsolatos politikája miatt – pedig azt korábban mindkét fél kerülni kívánta – megjelent a polémia. A vita azzal kezdődött, hogy a *Borba* november 16-i száma leköszölte Titónak a november 11-i pulai pártaktíván elhangzott felszólalását. Itt a jugoszláv vezető a november 4-i szovjet beavatkozásról egyrészt úgy nyilatkozott, hogy az a „kisebbit rossz” volt, s hogy azt az ellenforradalmi nyomás kényszerítette ki, és támogatásáról biztosította a Kádár-kormányt is, ugyanakkor azonban leszögezte, hogy a magyar krízist lényegében a Rákosi–Gerő-rezsim utolsó pillanatig fenntartott szovjet támogatása gerjesztette, illetve az október 24-i első szovjet katonai intervenció és az ennek nyomán fellépő magyarországi felháborodás váltotta ki. Tito célzást tett arra is, hogy a szovjet politika nemcsak Magyarországgal, de a szocialista tábor más országaival szemben is hasonló lépéseket tehet, annál is inkább, mert a szovjet vezetés egy részénél még erősek a sztálinista hagyományok, s ezeket szerinte a Szovjetunió jelenlegi rendszere konzerválja is. Már maga a felszólalás is, de kiváltképpen annak nyilvánosságra hozatala egyértelműen jelezte, hogy a jugoszlávok, tekintettel a nemzetközi és a Jugoszlávián belüli felháborodásra, szeretnék elhatárolódni a szovjetek magyarországi politikájától, ugyanakkor azonban egyúttal támogatásukról biztosítják a november 4-i intervenciót és Kádár kormányát. A jugoszláv akcióra Moszkva élesen reagált, s bár nem kapott nyilvánosságot, Micsunovics útján Hruscsov és az SZKP KB Elnöksége több tagja is tiltakozást jelentett be. Miközben a szovjet vezetők kifejezték, hogy nem áll szándékukban a Jugoszláviával való viszony rontása, Belgrádot a közös egyezmény megsértésének vádjával illették. Tito felszólalására a *Pravda* november 19-i és 23-i számában reagáltak nyilvánosan. Ebben visszautasították a jugoszláv álláspontot, azonban – s ezt Micsunovics is így értékelte – eléggé visszafogott hangnemben. S általában is ez a visszafogottság volt jellemző Moszkva jugoszláv politikájára ezekben a napokban.⁷⁷

A jugoszlávok, miután Tito felszólalását megjelentették, s ezzel saját céljaikat szem előtt tartva megtették szükséges politikai és propagandisztikus lépésüket, sietve leszögezték: nem áll szándékukban a Szovjetunióval való kapcsolatok mérgezése, s hogy ennek nyomatókat is adjanak, Firjubinnal való találkozásai alkalmával Tito és más jugoszláv vezetők is igyekeztek elvenni a pulai felszólalás bizonyos kitételeinek életét. Ugyanakkor a megbeszéléseken és a jugoszláv vezetés külön táviratában is, amit Micsunovics november 20-án olvasott fel Hruscsovnak, megjegyezték azt is, hogy Tito pulai felszólalását a kelet-európai országok és a nyugati kommunista pártok Jugoszláviára zúdított negatív kampánya is motiválta.⁷⁸ A fellelt dokumentumokból nem deríthető ki, hogy az effajta érvelés mennyiben volt képes hozzájárulni az ilyen kampány szüneteltetéséhez, illetve Tito felszólalásának megértéséhez. Az mindenesetre tény, hogy a jugoszlávok részéről a publikálás után szovjet kapcsolataikban a mértékletesség lett a jellemző.

⁷⁵ Uo. 233–240. p. CHSZD, f. 89, op. 2, d. 5, l. 3–4.

⁷⁶ Ezekről a megbeszélésekről lásd *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez...*, 241–257, 259–275. p.

⁷⁷ Veljko Micsunovics: I. m. 184–191, 195–199, 200–201. p.

⁷⁸ Uo. 190. p.; AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 1-1/57, l. 1.; CHSZD, f. 89, op. 2, d. 4, l. 14–19. Ez egyébként nem az első eset volt. Az SZKP KB 1956. július 13-i titkos levelét, amelyben negatívan értékelték a jugoszláv vezetést, hasonló kampány kísérte. Ez a szovjet levél, amelynek tartalmáról a jugoszláv követségnek Moszkvában sikerült eléggé alapos információkat összegyűjteni (AJ, f. 507, CK SKJ, IX, II/91-69, l. 18–21), s amelyet az SZKP KB Micsunovics révén továbbított a JKSZ KB végrehajtó bizottságának, válasz volt a jugoszlávok december eleji javaslataira (Uo. I. 23–39).

Ez mutatkozott meg már november 22-én is, amikor a követséget elhagyó Nagy Imrét és csoportját a szovjet katonák letartóztatták. A letartóztatást még november 17-én az akkor Magyarországon tartózkodó Malenkov, Szuszlov és Arisztov ajánlotta az SZKP Elnökségének. Kádár is – már a kezdet kezdetétől – ezen az állásponton volt, közben azonban tárgyalt a jugoszlávokkal, és november 21-én írásban is garantálta Nagy és társai bántalmazhatatlanságát.⁷⁹ Amikor Nagyot és társait a jugoszláv követségről való távozásuk után letartóztatták, és erőszakkal Romániába szállították őket, a jugoszláv kormány a Kádár-kormánytól tiltakozását, a szovjet kormánytól viszont csak „csodálkozását” fejezte ki.⁸⁰

Mindezzel együtt Belgrád a Moszkvával fenntartott titkos érintkezései során mind erőteljesebben adott hangot elégedetlenségének a szovjetek keltette jugoszlávellenes kampány miatt, ami a kelet-európai országok és egyes nyugati kommunista pártok, különösen a francia párt részéről nyilvánult meg. Elégedetlen volt Belgrád a szovjetek módszerei miatt is, mert egyáltalán nem veszik figyelembe a jugoszláv érdekeket és presztízst, amint az Nagy letartóztatása esetében is megtörtént. Eme elégedetlenség bejelentése Tito Hruscsovnak küldött december 3-i leveléből vált nyilvánvalóvá, amelyben egyebek között a jugoszláv vezér megismételte a magyarországi szovjet politikát bíráló korábbi kijelentéseit, és rámutatott azoknak a vádaknak a megalapozatlanságára, amelyekkel Belgrádot szovjet részről a brioni egyezmény Nagy Imrére vonatkozó passzusai illették.⁸¹ A levél tartalma és hangneme azt sugallja, hogy ezzel a Kremlre szerettek volna hatni, hogy az ténylegesen is elismerje a jugoszlávok jogát saját álláspontjuk kialakítására, s nemcsak olyan esetekre, amikor a szovjeteket magasztalják, hanem akkor is, ha kritikával illetik a szovjet politikát, továbbá a sztálinista tradíciókkal szakítva, Belgráddal olyan, a belgrádi érdekeknek különösen megfelelő gazdasági együttműködést alakítsanak ki, amelyet nem zavarnak meg esetleges kritikai hangok. Jellemző, hogy a jugoszláv vezetés még a levél elküldése után, a Firjubinnal való érintkezések során is hangsúlyozta, hogy egy ilyen „véleménycsere” mindig nyílt és elvtársi kell legyen, s nem szabad, hogy az akadályozza a kölcsönös megértést, ezen belül a két ország közötti gazdasági kapcsolatokat.⁸²

A tanulmányozott dokumentumok alapján nehéz véleményt nyilvánítani, hogyan reagált Moszkva egyrészt magára a levélre, illetve négy nappal később a jugoszláv szkuptsinában elmondott Kardelj-beszédre, amely nemcsak igen éles kritikával illette a szovjetek magyarországi tevékenységét, hanem mindezt – s ez a fő – nyilvánosság előtt tette. Ahogy Micsunovics megjegyzi, korábban sosem látta olyan eszelősnek Hruscsovot, mint amilyen december 11-én a Kardelj-beszéd kapcsán lezajlott háromórás találkozójukon volt. Egyidejűleg azonban a szovjet vezér kijelentette azt is, hogy Titóval együtt megpróbálnak kialakítani egy olyan közös álláspontot, amely kivezető utat kínál a magyar válságból.⁸³

E meglehetősen békülékeny hruscsovi nyilatkozat ellenére a *Pravda* egyáltalán nem zavartatta magát, hogy egy héttel később Kardelj beszédére egy egészen éles hangú választ jelentessen meg.

Lényegében tehát olyan helyzet alakult ki, hogy mindkét fél egyidejűleg volt defenzív és ofenzív pozícióban is, és hol nyilvános, hol meg kulisszák mögötti demarsokkal próbált nyomást gyakorolni a másik félre, elérni azt, hogy a másik fél hagyjon fel a kritizálással. Ezzel együtt a jugoszláv vezetés ki tudta használni azokat a nyilvános demarslehetőségeket, amellyel saját igazukat bizonyíthatták, illetve saját országukban és a világ közvéleménye előtt presztízsiüket emelheték (ebben mind Tito pulai⁸⁴, mind Kardelj szkuptsinai felszólalása fontos szerepet játszott), a szovjetek pedig a Belgrád elleni kampánnyal a kelet-európai szocialista országok és a nemzetközi kommunista mozgalom feletti kontrolljukat erősíthették.⁸⁵

⁷⁹ CHSzD, f. 89, op. 2, d. 5, l. 4, d. 3, l. 11.

⁸⁰ Uo. d. 5, l. 19–26.

⁸¹ AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 119/1–83; CHSzD, f. 89, op. 2, d. 4, l. 24–33.

⁸² CHSzD, f. 89, op. 2, d. 4, l. 33–34.

⁸³ Erről lásd Micsunovics: I. m. 204–208. p.

⁸⁴ Az addig feltárt dokumentumok alapján nem lehet világosan látni, milyen szerepet játszottak itt a jugoszláv vezetésen belüli véleménykülönbségek.

⁸⁵ Ebben minden bizonnyal az SZKP KB-n belüli torzalkodások is kimutathatók.

Minden egyes újabb véleményeltérés további kölcsönös vádaskodásokra adott lehetőséget, amint az 1956 legvégén és 1957 első napjaiban történt, akár az egymásnak küldött nyilvános üzengetéseket, akár a titkos levélváltásokat nézzük. A jugoszlávok december 3-i levelére a szovjet válasz január 10-i keltezésű, az erre reagáló jugoszláv viszontválasz február 1-jei.⁸⁶ E levelekből – itt ne firtassuk hangvételüket, a polémia érdekességét – az alábbi végkövetkeztetést vonhatjuk le: negatívan viszonyultak Magyarország forradalmához, a kommunista hatalom monopóliumának likvidálására tett kísérlethez, a forradalom fegyveres úton való leverését pedig jogosnak tartották.

(Ford.: Ságvári György)

⁸⁶ A szovjetek 1957. január 10-i levele Hruscsov aláírásával: CHSzD, f. 89, pcr. 45, dok. 83F; AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 119/1–92. A jugoszlávok február 1-jei válasza Tito aláírásával: AJ, f. 507, CK SKJ, IX, 119/1–95, l. 1–35, 58–76; CHSzD, f. 89, pcr. 45, dok. 84.